

**„TISZTA HANGOK” –
VÁNTUS ISTVÁN SAJÁT HANGRENDSZERÉRE
TÁMASZKODÓ MŰELEMZÉSEI**

Vántus Istvánnak, Szeged kiváló zeneszerzőjének művészete az 1970-es, 1980-as években volt delelőjén. Iskolái végeztével, 1964-ben egy saját szerzői nyelv megteremtésének igényével kialakította a „végtelen pentatónia” rendszerét. Ezt használta legnagyobb műveinek megírásához, beleértve az *Aranykoporsó* című operát is. Nem a schönbergi módon, minden új műre új táblázat kitalálásával alkotott, hanem egyetlen táblázat teljes körű érvényével, amely alkotó tevékenysége legnagyobb részében kizárólagos rendet jelentett számára.

A fordulatot szemléletében az 1985-ös év jelentette. Ebben az évben nyitni szerette volna Vántus a szerzői hangrendszerét, mert hangsúlyosan merült fel a kromatika használatának kérdése, amit korábbi változatában a rendszer kizárt, illetve csakis tágfekvésben engedett meg. A hangrendszer teljesebbé tétele azonban a kereső fázis után egy „heuréka-éményt” hozott számára – úgy érezte, hogy valójában nem ő maga fejlesztette tovább a rendszert, hanem sokkal inkább felfedezte azt, nem lépésről lépésre kialakította igényeinek megfelelően, hanem rátalált, annak tökéletes egész mivoltában. Ez az élmény indította arra, hogy hangrendszerét eleve adottnak tételjeze, amelybe a természeti népek zenéi, a népzene, az Európán kívüli hagyományos zenék mind beleférnek, amellet, hogy az európai műzene legjaja is. Úgy vélte, hogy a tiszta hangzás csak e rendszer alapján lehetséges, és tudatosan vagy öntudatlanul, de használták a zeneszerzők a régi korokban is. Innen már csak egy lépés volt, hogy – részben saját felvetésének teszteléséppen – Vántus a régi zenék elemzése felé forduljon.

Az 1985-ös fordulat hatása három nyomsávon követhető a Vántus életéből hátralévő hét évben: a tanítás emlékei és a zeneszerzői munkásság idevonatkozó adatai mellett ebből a szempontból fontosak a műelemzések; és ehhez kapcsolódóan a *Tiszta hangok tíka* címmel tervezett zeneelmélet-könyv jegyzetanyaga.

Írásom témája az utóbbi nyomsáv feltérképezése. E kutatás végigvételétől remélhetjük a táblázatokat alkotói használatának értelmezését, valamint a vántusi elmélet megfogalmazatlansága miatti hiányok és szóhasználatbeli pontatlanságok tisztázását is. Remélhetjük továbbá, hogy

Vántus István zeneszerzői munkássága háttérében az elméleti szakember, a zeneirodalom nagy alkotásait forgató tanár képe is kirajzolódik.

A műelemzések vizsgálatához először is szükség van a rendszer rövid ismertetésére, amit három kulcsszó magyarázatával szeretnék megoldani.

Első közülük a már említett „végtelen pentatónia” – lényegében egy 3:2-es modell [1. kottapélda]. Ezt a hangsort rendezte hangrendszertáblázatba Vántus, az öt lehetséges transzpozíciót kromatikusan lefelé haladó rendben írva le.¹

1. kottapélda

(Látható, ahogy használatban van a táblázat: akkordok építése a hangsorok alapján.)

¹ A skála-kivágat kezdőhangja több esetben eltér ettől a szabályosságtól, de ez indifferens, véletlenszerű, a lényeg a modell kromatikusan egymás alá írt rendje.

A másik a „fokozat” kifejezés, amely a hangrendszer-táblázat háromféle típusát jelenti, amely az 1985-ös fordulat hatására állt össze rendszerré. A fenti végtelen pentatónia táblázata az I. fokozat; e táblázat hangsorainak összeillesztéséből származnak a II. és III. fokozat hangsorai. Az I. fokozat a pentaton, a II. a diatonikus, a III. a kromatikus hangsorokat (illetve azok töredékeit) magában foglaló táblázat.²

Például a II. fokozat 1. sorának leggyakrabban használt, énekelhető hangtartományában a g-dúr, g-mixolíd, az a-mixolíd stb. kivágatait találjuk, de természetesen tágfekvésben bármilyen hangnem hangjai benne vannak. Feltűnő, hogy még a legteljesebb III. fokozatban is a rendszeren kívül esnek bizonyos használatos hangok: tulajdonképpen minden sorban egy kvartlánc marad ki. Ezek az úgynevezett „vak hangok”³, amelyek a darabban – idézet Vántus jegyzetéből – „megfakulnak, fényüket veszítik, mintha elhangolód-nának”.⁴ Elérhetőnek tartja e hangokat Vántus, de csak úgynevezett „sáv-váltással”; csakis úgy tehát, hogy környezete is a hanggal együtt mozdul.

Az anyag feltérképezése

A műelemzés-kutatás lefolytatásához szükség van egy áttekintésre: mit elemzett Vántus, milyen mélységben, hogyan – azaz milyen formai módszerekkel.

Nagyon megfeleltek – tulajdonképpen önigazoló – zenetörténeti vizsgálódása céljainak a válogatások, amelyekben a legkülönbözőbb művek kerülnek egymás mellé. Emellett gazdag kotta- és partitúragyűjteményének számos darabját is átnézte. Az alábbi lista az átvizsgált tételek számát mutatja.

- Forrai Miklós: Ezer év kórusa 41
- Kárpáti János: Kelet zenéje 8
- Bartha Dénes: A zenetörténet antológiája 4
- Szesztay – Turcsányi: Romantika 9
(egy kivétellel Kodály részletek)
- Kodály: Vegyeskarok 12
- „Domaszéki csomag”⁵ (4 kotta)

² E táblázatokat közli: KISS Ernő: *Vántus István (1935-1992)*. Szeged: Vántus István Társaság, 1997, 174

³ A kifejezést – visszaemlékezők szerint – cigányzenészek hasonló értelmű szóhasználatából vette át Vántus.

⁴ Vántus István: *A „Tiszta hangok titka” dosszié. A „vak” hang, mint a tiszta hangzás megrontója* című fejezet. (Kézirat)

⁵ Négy kotta, amely Domaszékről egy csomagként került Győrbe, a zeneszerző fiához, Vántus Rabánhoz. A kutatás kedvéért 2008. júniusa óta újra részét képezik a Szegeden őrzött hagyatéknak. (lásd 5. oldal)

- Bach: Wohltemperiertes Klavier I. II. 23, 13
- Mozart szonátakötet 19
- Bartók: *VI. Mikrokozmosz* (teljes)
- Zongoraművek 36 tétel
- Bach: *Kétszólamú invenciók*
- Haydn szonáták
- Chopin keringők
- Chopin mazurkák
- Muszorgszkij: *Egy kiállítás képei*
- Zenekari- illetve kórusmű-partitúra 24 tétel
pl. Palestrina, Purcell, Händel, Mozart, Verdi, Stravinsky, Kodály,
Bartók

Szöveggel is leírt elemzése nincs Vántusnak, de bizonyos darabokhoz a könyvtervezet tartalmaz megállapításokat. A tételen végigvezetett jelzés csak viszonylag kevés műben található meg. Több esetben csak néhány szám van beírva a tételbe, aminek jelentése nem mindig egyértelmű – például az újjrend-beírás hasonló a zongorakottákban; ráadásul ugyanúgy ötig számozva. Problémát jelent az arab illetve római számokkal jelölés következetlensége is. Az átvizsgált elemzések alapján valószínűnek tűnik azonban, hogy Vántus a III. fokozat soraira gondolt minden esetben – ez egyfajta egyszerűsítés, hiszen ezek magukban foglalják az előző fokozatok azonos sor-számú hangsorait.

Többnyire bekarikázott arab számok találhatók a kottákban, de előfordulnak egymás fölé írt számok egy bekarikázásban összefoglalva, illetve egyenlőség- vagy összeadás-jellel összekapcsolt számok is. Néha egy végig-elemzett mű egyetlen ütemében több bejegyzést is találunk, máskor oldalanként csak néhány jelet. Előfordulnak egy-két szavas bejegyzések, sokszor két-három felkiáltójellel kiemelt figyelmeztetők. Maga ez az írásmód, és a ceruzavezetés lendülete is jelzi a szerző lelkesültségét. Támpontot nyújthatnak az értelmezéshez például a „fontos”, „fantasztikus”, „vesd össze ...” stb. bejegyzések, vagy ritkábban a konkrét megjegyzések.

Csoportosítás

Ebből a kétszáz tételt magában foglaló nagy zeneirodalmi anyagból három sajátos csoport emelkedik ki. Első közülük – mivel szerzői szándékot tükröz – a készülő könyv jegyzetanyagában, „*A tiszta hangok titka*” dossziében kiemelten emlegetett művek, illetve citálandó példaként megjelölt művek csoportja.

■ <u>A fogalmazványban</u>	■ <u>Idézendő zenei példaként</u> (mind az <i>Ezer év kórusából</i>)
■ Purcell: Dido és Aeneas	■ Dufay: Qui condolens
■ Bach: Musikalisches Opfer	■ Isaac: Innsbruck
■ Mozart: Requiem [nincs jelölve] ⁶	■ Claude Le Jeune: Elműlik minden
■ Mozart: g-moll szimfónia	■ Lassus: Domine Deus
■ Mozart: Jupiter szimfónia	■ Viadana: Exultate justí [nincs jelölve]
■ Wagner: Trisztán előjáték [nincs jelölve]	■ Monteverdi: A hajnal
■ Liszt: Krisztus [nincs meg]	■ Schubert: Deutsche Messe – Zum Sanctus
■ Verdi: Ave Maria kórus	
■ Bartók: Birkózás [nincs meg]	
■ Bartók: Kvintakkordok [nincs meg]	

Furcsa, hogy a felsorolás tartalmaz olyan műveket is, amelyek nincsenek meg a Vántus-hagyatékban, illetve olyanokat, amelyeknek az elemzésével Vántus nem foglalkozott, pedig a kotta kéznél volt.

A második műcsoportot a legdúsabban széljegyzetelt művek alkotják. Ezen a listán kiemelkedik néhány szerző: Bach, Mozart, Chopin, Kodály, Bartók. Feltűnő, hogy ez a két példasor – a könyv-tervezetben említett, illetve a legtöbb bejegyzést tartalmazó művek listája – nem, vagy alig tartalmaz átfedéseket.

Harmadik csoportként egyelőre külön kezelem a 2008. nyarán Győrből hazatért kottákat, amelyek Domaszékről, egyenesen a „komponáló házból” kerültek oda. Valószínűleg ezek tartalmazzák az első, 1985. augusztusában készített bejegyzéseket Bach *Wohltemperiertes* köteteiben, egy Mozart *sonátakötetben* és Bartók *VI. Mikrokozmoszában*. Az összes jegyzetelt tétel több mint egyharmada a „domaszéki csomagban” található.

A második és harmadik példasor tartalmaz megfeleléseket: a „domaszéki csomag” kottái is szerepelnek a legtöbb bejegyzést tartalmazó csoportban. Pontos időrendjét nem ismerjük e beírásoknak, de feltételezhető, hogy a könyv első jegyzeteinek megírásával egyidejűek. Ami még ezekhez hasonlóan dús elemző bejegyzést tartalmaz, az egyedül a Kodály vegyeskari művek kottája, amely – itt nem részletezendő okokból – bizonyíthatóan a „domaszéki csomaghoz” tartozik.

⁶ [nincs jelölve] = Vántus kottatárában megtalálható, de elemzetlen kotta.

1. csoport	2. csoport	3. csoport
<u>Említett mű</u>	<u>Legtöbb bejegyzés</u>	<u>Domaszéki csomag</u>
Purcell: Dido és Aeneas	Bach: Nun ruhen alle Wälder	
Bach: Musikalisches Opfer	Bach: Wohltemperiertes Klavier I. II.	Bach: Wohltemperiertes Klavier I. II.
Mozart: Requiem	Händel: Alleluja / Messiás	
Mozart: g-moll szimfónia	Mozart: Ave verum corpus	
Mozart: Jupiter szimfónia	Mozart: C Sonata K.284b II	Mozart szonáta-kötet
Wagner: Trisztán előjáték	Chopin: Keringők	
Liszt: Krisztus	Chopin: Mazurkák	
Verdi: Ave Maria kórus	Kodály: Vegyeskarok	(Kodály: Vegyeskarok)
Bartók: Kvintakkordok	Bartók: Mikrokozmosz VI.	Bartók: Mikrokozmosz VI.

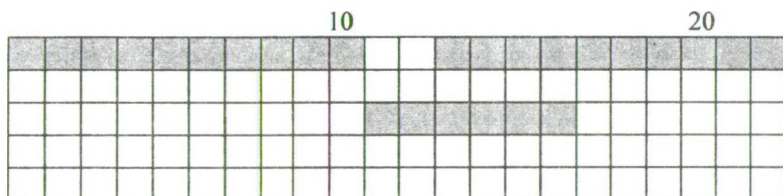
Műelemzés-példák

Az alábbi rövid elemzések bemutatása csupán mintavétel Vántus vizsgálódásaiból. E közismert darabok Vántus-féle elemzéseit sajátos ábrákkal igyekszem szemléletessé tenni.

Lassus: *Domine Deus* című motettája bicínium, tulajdonképpen kánon: kvintkánon, majd – a 11. ütemtől, a második rész kezdetétől – oktávkánon; apró módosulásokkal a részek lezárásánál. A második szólam követési ideje négyegységnyi, amely az utolsó imitációs szakaszban kétegyegységnyire sűrűsödik. Az építőkövek, a kétütemes motívumok mind kvart hangterjedelműek – ez egybevág Vántus rendszerének mértékhangközével.⁷ Először egy emelkedő, majd – vele szoros rokonságban – ereszkedő motívumot hallunk, később szintén két „rokont”: a mozgalmasabb, kört leíró motívumnak a második változata még sürgetőbb.

⁷ Mértékhangköz: Az alternáló – két hangközt váltogató – modellskálák legkisebb egysége.

A forma lényeges pontja a kánon hangközváltása, amit motivikai elemek is aláhúznak: a két lépegető motívumból szekvenálisan történő építkezés ekkorra szabályos kupolaívet írt le. Ez a pont épp egybeesik a *bé* módosított hang megjelenésével, és így a „sávváltással” [1. ábra].

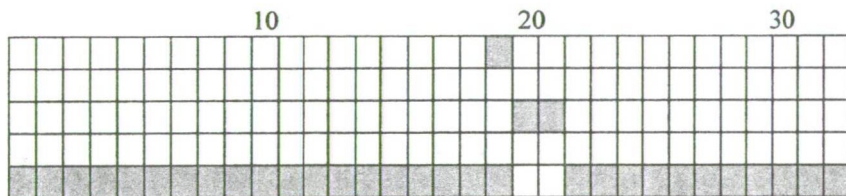

1. ábra

(Az ábrán a vízszintes sávok a III. fokozat öt hangsorát jelzik, az oszlopok pedig az ütemeket. Felül az ütemszámot jelöltem.)

A visszaváltás folyamatos: egy darabig mindkét sávban értelmezhető az anyag – ezt Vántus egyenlőségjellel mutatja meg, az ábrán pedig az azonos színű párhuzamos sávban látszik –, majd egy újabb kiemelt ponton, a záró ritmikai sűrűsödésnél vált vissza egyértelműen a kiinduló egyes sávba.

A következő tétel XIX. századi, archaizáló jellegű mű: **Schubert: Deutsche Messe – Zum Sanctus** tétele. Az egyszerű, korálszerkezetű B-dúr misetétel kétszer négyütemes sorokból áll. Betűkkel *A Av* (ami pusztán nyitáscsúszást jelent) *BC* (ami *A*-val rokon). Tehát a strófa harmadik sora különül el a többitől, több szempontból is. A már említett motivikai szempont mellett legfeltűnőbb a dinamikai: a *pp* alapidinamikához képest ez a sor *ff*-ként van jelölve. Harmóniailag is ez a legizgalmasabb pillanat: I. majd VI. fokú mellékdomináns akkord után II. fokon (c-moll) zárul, amit a félsor lezárásánál szünet is súlyosbít. Az is feltűnő, hogy a harmadik sor kezdete jár legmagasabban.

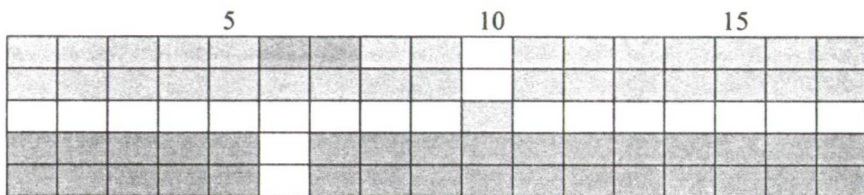

2. ábra

Látható a 2. ábrán, hogy végig közös sávban mozognak a szólamok, másrészt, hogy a fenti jelenségek egybeesnek a Vántus-féle hangrendszer-elemzéssel: épp ebben a félsorban történik a megmozdulás, a kilépés az ötödik sáv nyugalmából.

Bartók: Kis másod- és nagy hetedhangközök / Mikrokozmosz VI.

A darab folyamán disszonánsnak tartott hangközöket kongatva alakul ki az éjszakai, távoli harangozás hatása. A tiszta kvartnyi kisszekund-klaszttereket egyetlen hangsorban természetesen sehol sem lehet megtalálni, hiszen a rendszerben kistercnyi kromatika után mindig nagy szekund jön. Viszont szembeállítva a „szólamokat” – a két kéz tükröződő anyagát – két-két hangsornak is megfelelnek a hangok. A szimmetria, ami az ábrán látható a zenéből is árad – éppen tükrökép jellege miatt – tehát nincs a zenei karakter ellenében ez az elemzés, sőt mondhatni feltárja a szerkezet lényegét is [3. ábra, 2. kottapélda].

3. ábra

(Csak az első 17 ütemet emelem ki a végig jelzett tételből. Az ábrán különböző színekkel jelöltem a textúra rétegeit.)

Kis másod- és nagy hetedhangközök
Kleine Sekunden und Grosse Septimen

Molto allegro, meno, J. 15

14.4

tossare nobile

tossare al tempo

5.181

... tempo, più mosso - in

tossare

tossare al tempo

tossare al tempo

5.182

2. kottapélda

Összegzés

Vántus Istvánnak rendkívül jó füle volt a tiszta hangzásokra, számos történet kering arról, hogyan változtatta meg egy-egy exponált harmónia, záróakkord felrakását – hírneves mesterek műveiben is akár –, a tiszta hangzás elérésének érdekében. Komponálásában jelentős támasz volt számára ez a hangrendszer, amely biztosította, hogy – saját elvárásai és hallása alapján – csak jó hangok kerülhettek az e minta alapján készült darabokba.

Kérdés ezek után – amelyre a tanulmány választ keresett –, hogy elemző módszerként is használható-e Vántus zeneelméleti rendszere, vagy pusztán komponálás-elmélet? A fenti néhány példa megmutatta, hogy e hangrendszer-elemzés szűk aspektusából szemlélve Vántus módszere többnyire hozzászól a hagyományos – formai, motivikai, harmóniai stb. – elemzés megállapításaihoz, vagy legalább megerősíti azokat. Ha a módszert nehézkessége nem is teszi alkalmassá arra, hogy meggyökerezzen a zeneelméletben, megállapíthatjuk, hogy ez az eredetileg komponálás-elméleti céllal készült rendszer – megszorításokkal –, műelemzésre is alkalmas. Lényeges kérdés maradt azonban nyitva: vajon számtalan elemzés sorával igazolható-e Vántus látomása a rendszer a századokon átívelő öntörvényű működéséről?